

Article Info/Makale Bilgisi

✓Received/Geliş:01.04.2023 ✓Accepted/Kabul:16.08.2023

DOI:10.30794/pausbed.1275155

Research Article/Araştırma Makalesi

Başaran, B. (2023). "Yehova'nın Şahitleri'nin Sosyal Profilleri ve Üye Kazanma Kalıpları: İstanbul Kurtuluş Cemaati Örneği", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 59, Denizli, ss. 45-60.

YEHOVA'NIN ŞAHİTLERİ'NİN SOSYAL PROFİLLERİ VE ÜYE KAZANMA KALIPLARI: İSTANBUL KURTULUŞ CEMAATİ ÖRNEĞİ

Bariş BAŞARAN*

Öz

Yehova'nın Şahitleri özgün ibadet anlayışları ve Hristiyanlık yorumları ile Türkiye'de ve dünya çapında istikrarlı büyüme sergileyebilen az sayıdaki Batı kökenli dini topluluktan biridir. Şahitler 19'ncü yüzyılda Amerika Birleşik Devletleri'nde Protestan dini hareketler arasında "Kutsal Kitap Öğrencileri" adıyla ortaya çıkmış, ilk başlarda Hristiyanlık kökenli bir tarikat olarak görülürken, zamanla genel kabul gören Hristiyan inançlarından ayrılan öğretiler sergilemeye başlamalarıyla yeni bir dünya dini olarak değerlendirilmeye başlanmışlardır. Bu çalışmanın ilk bölümünde, İstanbul Kurtuluş Cemaati üzerine yapılan saha araştırmamızda tespit ettiğimiz demografik profil ve üye kazanma kalıbı diğer ülkelerdeki cemaatler üzerine yapılan araştırmalardaki bulgularla birlikte ele alınacak, Türkiyeli ortalama bir Yehova'nın Şahidinin hangi biçim ve yollarla cemaatlere kazandırıldığı ayrıntılı olarak tartışılacaktır. Çalışmamızın dayandığı veri havuzu yaklaşık üç yıl boyunca katılım gösterdiğimiz toplu ibadetlerde tutulan alan notları, kaynak kişilerden edinilen bilgiler ve 21 cemaat üyesi ile yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlardan temin edilmiştir. Araştırma sonucu elde edilen bulgulardan ilki örneklemimiz içerisindeki Yehova'nın Şahitleri'nin din değiştirme (konversiyon) kalıplarının diğer ülkelerdeki örneklerden çok daha belirgin bir biçimde Sosyal Ağ kuramı ile örtüşme sergilediğidir. İlav olarak toplumsal cinsiyetin din değiştirmeye aracılıkta önemli bir etmen olduğu özellikle akrabalık ağlarının ise etkin rol oynadığı tespit edilmiştir. İkinci bölümde bu bulgulardan hareketle, ilkini "bağdaştırma" ikincisini "öncülük" olarak adlandırdığımız iki temel biçim üye kazanma doğrultusu önerilecektir. Bu iki doğrultu, araştırma örneklemimiz içerisinde iki farklı sosyal arayış ve ihtiyaca tekabül eder görünmektedir. Çalışmanın son bölümünde bu iki arayışı temsil eden iki görüşülenin din değiştirme tecrübesi üzerinde ayrıntılı durulacaktır.

Anahtar kelimeler: *Yehova'nın şahitleri, Dini büyüme, Din değiştirme, Sosyal ağ teorisi, Toplumsal cinsiyet ve dinsellik.*

SOCIAL PROFILE AND RECRUITMENT PATTERNS OF JEHOVAH'S WITNESSES: EXAMPLE OF İSTANBUL KURTULUŞ CONGREGATION

Abstract

Jehovah's Witnesses are one of the few western religious communities of Western origin that has been able to exhibit steady growth in Turkey and around the world with its unique understanding of worships and interpretations of Christianity. The witnesses first arose around Protestant religious movements in the United States under the name "Bible Students". Although they were initially seen as a sect of Christian origin, but over time, due to peculiar doctrines they display they began to be considered as a new world religion. In the first part of this study, the demographic profile and patterns of religious recruitment of Istanbul Kurtuluş congregation will be analysed together with data from previous studies on congregations in other countries, and ways and forms of recruitment in Türkiye for ordinary Jehovah's Witnesses to the new religion will be discussed extensively. The data pool which our study is based was obtained from field notes of the services we have attended for three years, data from informants of the congregation and semi structured interviews with 21 members. The first and key finding of our research is that religious conversion patterns in our sample are much more closely in aligned with social network theory than in the cases of other countries. Additionally, gender is identified as an important factor of

*Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, İSTANBUL.
e-posta: baris.basaran@msgsu.edu.tr, (<https://orcid.org/0000-0001-7048-7713>)

mediation for conversion, with networks of kinship playing an active role. In the second part of this study, based on these insights, we will offer two basic types of recruitment orientation which we call as "Accommodation" and "Pioneering". These two orientations seem to correspond to two different social motives and needs in our sample. In the last part of this study, conversion experiences of two interviewees will be elaborated as representing these two motives.

Keywords: *Jehovah's witnesses, Religious growth, Religious conversion, Social network theory, Gender and religiosity.*

1. GİRİŞ

Bugün Yehova'nın Şahitleri adıyla bilinen yeni dini hareketin başlangıcı, Charles Taze Russel'in, 1881 tarihli Gözcü Kulesi dergisi çevresinde toplanmaya başlayan ve "Kutsal Kitap Öğrencileri" adıyla anılan dini topluluğa kadar götürülebilir. 150 yıla yaklaşan bu tarih içerisinde topluluk günümüzde 239 ülkede faaldir ve yaklaşık 8 buçuk milyon üyeye erişmiştir (Watchtower, 2021). Yehova'nın Şahitleri Batıda, özellikle güçlü sekülerleşme etkisinin gözlemlendiği Avrupa ve Kuzey Amerika'da hemen hemen tüm kiliseler üye kaybederken, halen daha üye sayısını koruma başarısı gösteren az sayıdaki dini topluluktan biridir. Diğer yandan, özellikle son 20 yıl içerisinde batı toplumlarında Şahitlerin büyüme hızı yavaşlamış, küresel büyüme eğrisi esasen küresel güney toplumlarında gerçekleşen yüksek oranlar ile sağlanmaya başlanmıştır (Voas, 2008; Cragun ve Lawson, 2010). Bu bağlamda Türkiye'de son 30 yılda gösterdikleri performans özellikle dikkat çekicidir.

Yehova'nın Şahitleri'nin Türkiye'deki ilk cemaatleri 1935 tarihlidir. O tarihte ilk vaftizlerin gerçekleştirildiği cemaat 1950 yılına gelindiğinde sadece 60 üyeye sahiptir. 1970'li yıllara kadar büyük ölçüde gayri müslim topluluklar arasında yayılan Yehova'nın Şahitliği bu yıllarla birlikte büyük topluma daha fazla nüfuz etmeye başlamış 1974 yılında Mukaddes Kitap Kursları Derneği'nin kuruluşu ile faaliyetlerini tüzel bir yapı altında örgütlemeye başlamıştır. Yine bu tarihe kadar ibadet ve toplantılarını üyelerinin evlerinde gerçekleştirmekte olan Şahitler ilk kez düzenli salon toplantıları düzenlemeye başlarlar. Bu amaçla gazino, lokanta, düğün salonları gibi mekanlar kiralarlar. Yehova'nın Şahitleri'nin ibadet ve duyuru faaliyetleri neticesinde üyeleri aleyhinde ilk davalar 1957 yılından itibaren açılmaya başlanır. Bu dönemki soruşturmalar ekseriyetle tarikat ve benzeri dini cemaatlerin faaliyetlerini yasaklayan TCK'nın 677 sayılı yasası ile devletin temel nizamlarının dini esaslara uydurmak maksadıyla propaganda yapılmasını yasaklayan 163 sayılı yasa üzerinden gerçekleştirilir. Cemaatlerin yasal statüsünün kamu otoritesinin nezdinde belirsiz kaldığı, faaliyetlerin sıklıkla kovuşturulmaya konu olduğu bu süreç 1980 yılında Yargıtay'ın Yehova'nın Şahitleri'nin bir tarikat değil müstakil bir din olduğu, faaliyetlerinin ibadet özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi gerektiğine dair nihai kararı açıklanana dek sürer. Bu kararı takiben, aynı yıl içinde cemaat "Yehova'nın Şahitleri Cemaatinin Temsil Heyeti" adı altında bir büro açar ve dernek faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilen toplantı ve ibadetlerin idaresi diğer ülkelerdeki örneği takiben bu büroya devredilir. 1981 yılında ise cemaat bugün de halen kullanılan ve Kurtuluş Cemaatine ev sahipliği yapan İstanbul Şişli'deki ibadet salonu ile kendisine ait ilk ibadet salonuna sahip olur. (Ünal ve Akdamar, 1983: 116/130)

Yehova'nın Şahitleri'nin küresel ve yerel cemaatlerinin üye sayıları, gerçekleştirdikleri etkinlikler ve katılımcı sayıları ile yıldan yıla mensupların sayısının değişimi Şahitlerin kendi yayınları aracılığıyla takip edilebilir. Şahitlerin "merkez büro" ya da "teşkilat" adını verdikleri Amerika Birleşik Devletleri'nin New York Eyaletinde konuşlu merkezi her yıl yerel bürolardan gelen raporlar doğrultusunda bir "hizmet yılı faaliyet raporu" hazırlar. Bu raporlarda ülke ülke, o yıl vaftiz olan yeni üye sayısı, aktif üye sayısı, duyuru işine üyelerce harcanan zamanın saat, bürolarca harcanan paranın dolar cinsinden miktarına yer verilir. Diğer yandan raporlarda faaliyette bulunulan her ülkenin istatistiklerine yer verilmez. Türkiye verilerine ise 1990 yılından itibaren yer vermeye başlanmıştır. Buna göre, bu yıl içerisinde Türkiye'de 11 cemaatte 860 aktif üye mevcuttur. Bu tarihten 10 yıl sonra, 2001 yılında yayımlanan rapora baktığımızda üye sayısının 1621'e, cemaat sayısının ise 25'e çıktığı görülür. Buna göre rapor edilen ilk 10 yıllık dönemde Türkiye'deki cemaatler, üye sayısı olarak yüzde 88 oranında büyüme sergilerler. Takip eden 10 yılda bu büyüme eğrisi yavaşlar. 2011 yılına geldiğimizde üye sayısı 2143'e cemaat sayısı 29'a çıkar. Bu dönemki büyüme oranı yüzde 29'dur. Yehova'nın Şahitleri'nin geçtiğimiz 10 yılda gösterdikleri büyüme ise oldukça çarpıcıdır. 2021 yılı tarihli son rapora göre 5141 üye 68 farklı cemaatte toplanmaktadır. Bu durumda 2011/2021 yılları arasında Yehova'nın Şahitleri Türkiye cemaatlerinin yüzde 140 oranında büyümüş olduklarını söylemek yanlış olmaz. Nihayet son 30 yılın rakamlarına toplu olarak bakıldığında cemaatin üye sayısı bu dönemde yaklaşık altı katına çıkmıştır (avoid jw, 2022: <https://avoidjw.org/archive/syr/>).

Diğer yandan Türkiye cemaatlerinin boyutlarını gerçekçi bir biçimde tasavvur edebilmek için raporlarda üyelerin değerlendirilme şekli üzerinde daha detaylı durmak gerekir. Şahitler yıllık raporlarında sadece aktif olarak müjdecilik yapan, yani her hafta cemaat ibadetlerine katıldıkları gibi, sistemli olarak geniş topluma tebliğ faaliyetlerini içeren “duyuru işine” de vakit ayıran üyelerine yer verirler. Her şahit duyuru işine (Kapı kapı hizmeti olarak da adlandırılır) ayırdığı süre ve faaliyetlerini içeren matbu “hizmet raporunu” aylık olarak doldurarak cemaatinde bu işten sorumlu yöneticiye (ihtiyar) teslim etmekle yükümlüdür. İstikrarlı olarak hizmet raporu sunmayan müjdeciler “düzensiz”, 6 ay boyunca sunmayan müjdeciler ise “faal olmayan müjdeciler” olarak kaydedilir. (Watchtower, 2012) Yıllık faaliyet raporlarında bu üyelere yer verilmez. Raporlar o yılın içerisinde aktif müjdeciler sayısının en yüksek olduğu ay baz alınarak hazırlanır. Bundan dolayı bu rakam asgari üye sayısının yıl içindeki dağılımının ortalamasını ifade eder şekilde düşünülebilir. Azami üye sayısı hakkında bir fikir edinebilmek için yıllık Anma Yemeği ibadeti katılımına bakmak gerekir. Anma Yemeği ibadeti, Yehova'nın Şahitleri'nin yıllık ibadet takviminin en önemli faaliyetidir. Her 14 Nisan akşamı, İsa Mesih'in ölümünün anıldığı ve tüm üyelerin katılmasının beklendiği, onlarla birlikte üyelerin yakın çevresinde cemaatlere ilgi duyan ya da dine kazandırılması ihtimali görülen kişilerin davet edildikleri özel bir ibadet düzenlenir. 2021 yılı içerisinde Dünya'da 21 milyonun üzerinde kişi bu ibadete katılırken Türkiye'de katılım 9309 kişi olmuştur. (Watchtower, 2021a) Türkiye'de Anma Yemeği'ne 1990 yılında 1609 kişi katılmıştır. (Watchtower, 1990) Böylece son 30 yılda faal üye sayısında gözlemlenen altı katına kadar artış eğrisi faal olmayan üye ve sempatizanların dahil olduğu Anma Yemeği katılımcılarının sayısında da geçerli olmaktadır. Yehova'nın Şahitleri'nin Türkiye'deki büyüme oranlarının küresel bağlamda değerlendirildiğinde de çarpıcı bir görünüm arz ettiğine değinmek gerekir. Nitekim Türkiye 2018, 19 ve 20 yılları için beyan edilen yıllık yüzde 19'a ulaşan büyüme oranları ile tüm dünyada Yehova'nın Şahitleri'nin en hızlı büyüdükleri ülke olmuştur. (avoid jw, 2022: <https://avoidjw.org/archive/syr/>)

Bu çalışma, ülkemizde bu ölçüde çarpıcı bir büyüme gösterebilmiş Yehova'nın Şahitleri'nin hangi biçim ve yollarla büyüdüğü, bu genişleme süreci içerisinde katılan kişilerce hangi özelliklerinin çekici değerlendirildiği sorularına yanıt bulabilmek amacıyla hazırlanmıştır. Diğer yandan çalışma esnasında ilk kez ülkemizde yerleşik bir Yehova'nın Şahitleri cemaatinin de sosyal profilini ortaya çıkarma şansı doğmuştur. Bununla birlikte son yıllarda önemli ölçüde mensup kaybeden batılı dini topluluklar karşısında koruyabildikleri kayda değer büyüme oranları ile öne çıkmakta olan Yehova'nın Şahitleri bu etkinliklerine nazaran görece az saha çalışmasına konu olmuş bir dini topluluktur.¹ Şüphesiz bunun birincil nedeni topluluğun mensuplarının dış dünyaya kapalı, araştırmacılarla temasa izin vermeyen merkezi politikasından ileri gelmektedir. Nitekim Yehova'nın Şahitleri'nin ibadetlerini düzenleyen ulusal bürolar birçok ülkede araştırmacılarca, gözlem ve ibadete katılım konusunda esnek davranıyor olsalar da anket ya da mülakat içeren araştırmalara mensuplarının katılımını salık vermemektedirler.

2. YÖNTEM

Bu çalışma için İstanbul Şişli semtinde konuşlu Kurtuluş cemaati ile ilkin 2019 yılı Ekim ayı içerisinde temas kurulmuş, takip eden yaklaşık 3 yıllık süre içerisinde cemaatin toplu ibadetlerine (haftalık ve yıllık) düzenli bir biçimde katılım gösterilmiş, alan notları tutulmuş ve cemaatten çeşitli kaynak kişilerle, bu faaliyetler esnasında enformel görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yine bu çalışmada yer yer bu süreç içerisinde kaynak kişiler aracılığıyla erişilen ve araştırma esnasında incelenen topluluğun yayınladığı çeşitli yayın (süreli ve kitaplar) ile dökümanlardan (broşürler, web yayınları) faydalanılmıştır. Ancak çalışmada faydalanılan veri havuzu önemli ölçüde üyelerle gerçekleştirilen ve üyelerin Yehova'nın Şahitleri'ne katılım tecrübelerine odaklanılmış yarı yapılandırılmış mülakatlardan oluşmaktadır. Bu mülakatlar ise cemaatin dinlerine ilgi gösteren potansiyel adaylar için düzenlediği Kutsal Kitap İncelemesi toplantılarına katılım göstererek, bu oturumlar bağlamında yapılan görüşmeler aracılığıyla olanaklı hale gelmiştir. Yehova'nın Şahitleri, birincil ibadet formu olarak “şahitliği”, yani üyeler kazanılabilmesi amacıyla dinlerinin dış dünyaya tebliğini benimsemişlerdir. Bu etkinliğin önemli bir parçası da dine ilgi gösteren kişilerle cemaatçe hazırlanan rehber kitaplar aracılığıyla dinin temel doktrinlerinin öğretildiği periyodik toplantılar yapılmasıdır. Bu toplantılara Kutsal Kitap incelemesi ya da tetkiki adı verilir. Bu doğrultuda öncelikle dine ilgi gösteren kişiye kendisi ile düzenli bir biçimde bu eğitimleri yapacak bir üye atanır. Belirli bir program dahilinde, cemaatin Kutsal Kitap İnceleme Rehberini takiben ilerleyen bu çalışmalara tetkik yürütücüsü dışında her hafta farklı bir üyenin de iştirak etmesi istenir. Nitekim rehberde öğrencilerin tetkike katılan her üyeye “Neden

¹ Esasen bu tablonun, Şahitlerin güçlü sekülerleşme dinamiklerinin batıda hissedilir olduğu 2000'li yıllardaki ayrıkçı gelişiminin belirlediği dönem için şu iki çalışma zikredilebilir. (Holden, 2002) (Chryssides, 2016)

Yehova'nın Şahidi olduklarını" sormaları özellikle tavsiye edilmiştir. (Watchtower, 2021b: 58) Böylece farklı cemaat üyeleri tecrübe aktarımları ve şahitlikleri ile aday üyeye olumlu modeller sunabileceklerdir. Bu yöntemin bir sonucu öğrenci ve yürütücü arasında mahrem ilişkinin bir ölçüde cemaat içerisinde alenileştirilmesi, tetkiklerin öğrencinin cemaate aşamalı entegrasyonu için de bir köprü vazifesi görmesi amaçlanır.

Araştırma bu incelemeye katılım esnasında üyelerle yapılan görüşmelerin ileride değerlendirilmek üzere yazılı olarak not alınması ile mümkün olmuştur. Katılımcılar ses kaydı alınmasını istemedikleri için eş zamanlı yazılı not tutulması ile yetinilmiş ancak tutulan notlar görüşmelerin hemen ardından gözden geçirilip eksikler tamamlanmıştır. Her ne kadar ses kaydı alınamamış olsa da birçok durumda katılımcıların beyanları ağızlarından çıktığı şekliyle not alınabilmiştir. Metinde katılımcılara atfen tırnak ("") içerisinde aktarılan ifadeler bu kapsamdadır.

İstanbul Şişli semtinde yerleşik yaklaşık 80 üyenin bulunduğu Kurtuluş Cemaati mensupları ile bu doğrultuda yapılan yaklaşık 30 toplantıda, 21 farklı kişi ile bu şekilde yarı yapılandırılmış mülakat gerçekleştirilebilmiştir. Böylece gerek kapsamı gerekse katılımlı gözlem, doküman analizi ve mülakatlar gibi çeşitli veri kaynaklarının harmanlandığı bir alan çalışması içerdiği itibarıyla çalışmada ağırlıklı olarak etnografik yaklaşımdan faydalandığı söylenebilir. (Creswell 2013: 90/96)

Cemaatin sosyal profilini ortaya çıkarmakta önemli bir katkı ise Covid 19 pandemisi koşullarında cemaatlerin toplu ibadetlerini online platforma taşımaları ile mümkün hale gelmiştir. Bu doğrultuda katıldığımız 5 toplu ibadette katılımcıların cinsiyet, yaş, medeni durum ve etnik profilleri ile ilgili sağlıklı ölçüm yapabilme imkanı doğmuştur. Çalışmamızda bu boyutlarla ilgili kullandığımız veriler için kayda değer bir sapma göstermeyen bu 5 ibadetin katılımcılarının ortalaması referans alınmıştır. Meslek ve din değiştirme (konversiyon) süreç ve biçimleri ile ilgili veriler ise 21 kişilik örneklem grubu içerisinde temin edilmiştir. Örneklem grubu ile ibadet katılımcılarının yukarıda sıralanan özellikleri arasında cinsiyet boyutu haricinde büyük ölçüde uyum söz konusudur. Ancak mülakat grubu 3 kadın ve 18 erkekten oluşurken ibadet katılımcıları arasında kadınların oranı yüzde 65'i bulmaktadır. (tablo 1) Cinsiyet boyutunun bu nedenle çalışma içerisinde tartışacağımız sosyal profil ve din değiştirme tecrübeleri ile alakalı bulguların cemaatin geneline teşmili bağlamında bir sınırlılığa işaret ettiğine değinmek gerekir. Bu sınırlılığın mülakatlara olanak sağlayan toplantılara katılan misafir üyelerin tetkik yürütücüsü tarafından seçilip davet ediliyor oluşundan kaynaklandığını söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim kadın adaylara kadın, erkek adaylara erkek tetkik yürütücüsü atanmasına dikkat edilir. Misafir katılımcı üyeler ise her hafta farklı olmasına dikkat edilmekle birlikte tetkik yürütücüsünün kişisel ilişkileri üzerinden, onun yakın çevresinden davet edilirler. Bu durum tetkik yürütücüsünün eş ya da yakın arkadaşlarının birden fazla toplantıya katılımları sonucunu verdiği gibi mülakat grubunun da tetkik yürütücüsünün cinsiyeti ile uyumlu olarak erkek üye ağırlıklı oluşunda etkili olmuştur.

Tablo 1: İbadet Katılımcıları (67) ve Örneklem Grubu (21)

İbadet Katılımcıları		Mülakat Grubu	
Cinsiyet	% 65 Kadın	Cinsiyet	%15 Kadın
	% 35 Erkek		%85 Erkek
Etnik Köken	% 53 Türk	Etnik Köken	%62 Türk
	% 32 Ermeni		%24 Ermeni
	%15 Yabancı*		%14 Yabancı
Yaş	% 4 0/20	Yaş	% 0 0/20
	% 65 20/60		%81 20/60
	%31 60+		%19 60+
Medeni Durum	%57 Evli	Medeni Durum	%65 Evli
	%43 Bekar**		%35 Bekar

*Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmayanlar anlamında kullanılmıştır.

**Bir hane içerisinde yanlarında eşleri olmadan katılım gösteren üyelerin oranıdır. Eşleri cemaat üyesi olmayan evli bireylerin de bu şekilde katılım gösterebilecekleri düşünüldüğünde evli oranının daha yüksek olacağını düşünmek doğru olur.

Bu doğrultuda gerçekleştirilen mülakatlar esnasında katılımcıların sosyal profilleri ve din değiştirme tecrübeleri arasında belirli paralellikler dikkati çekmiştir. Çalışmanın üç ve dördüncü bölümlerinde Kurtuluş cemaatinde gözlemlenen din değiştirme kalıp ve profilleri farklı ülkelerde yapılmış çalışmalardan veriler ile mukayeseli olarak sunulacak, örneklemeimiz dahilinde gözlemlendiğimiz özgünlükler çözümlenecektir. Beş ve altıncı bölümlerde ise sosyal ağların din değiştirme tecrübesine etki ve yoğunluğunu açıklamak için iki ana tür din değiştirme kalıbı önerilecek, bu iki kalıp doğrultusunda Şahitlere katılmış görüşmecilerin din değiştirme tecrübeleri iki görüşmecinin anlatıları üzerinden açıklanacaktır. Çalışma boyunca görüşmeleri aktarılan tüm katılımcılar gerçek isimleri ile değil tarafımızca atanmış isimlerle sunulmuştur. Araştırmamızın önemli bir sınırlılığı olarak cemaatin iş birliğine kapalı tutumunun daha geniş bir örnekleme erişimimizi engellemekte olduğunu söylemek gerekir. Bu bağlamda elimizdeki veriler Yehova'nın Şahitleri'nin Türkiyeli cemaatlerine dair genelleme yapabilmek için yetersiz olsa da görünür ve tanınırlığı düşük, dışa kapalı olmakla birlikte Türkiye'de dikkat çekici büyüme sergileyebilen batı kaynaklı bir dini topluluğun sosyolojik analizine katkı sağlayabilecektir.

3. DİNİ BÜYÜME VE YEHOVA'NIN ŞAHİTLERİ

Herhangi bir dini topluluğun yıllar boyunca istikrarlı büyüüşü iki etmenin etkileşimi ile açıklanabilir. İlk söz konusu topluluğa dışarıdan birinci kuşak üyelerin istikrarlı katılımıdır. Bu, din değiştirme etmenidir. İkincisi, topluluk içerisindeki ailelerde yetişen çocuk sayısı ile bu çocukların ileriki kuşaklarda cemaatlere katılım oranı ile belirlenir. Bu da sosyalizasyon etmeni olarak adlandırılabilir. (Bibby ve Brinkerhoff, 1972) Kısaca söylenirse, dışarıya açılım kısıtlı olsa da çok çocuklu ailelerin dini tutumlarını bir sonraki kuşağa aktarabildikleri cemaatlere, topluluk için sosyalleşme vasıtasıyla nüfus artışı ile orantılı bir büyüme güvence altına alınabilir. Bu perspektiften ABD'de büyüme trendi gösteren Evanjelik muhafazakâr kilise cemaatlerine bakıldığında büyüme eğrisinin yüzde 80'e yakın oranda kalabalık aileler içerisinde sosyalleşen gençlerin büyük oranda aile dinlerine sadık kalmalarından, böylece dinden çıkma oranlarının düşük kalmasından kaynaklandığı saptanmıştır. (Chaves, 2011)

Birçok dini topluluk için aile içi dini sosyalleşme önemli bir yeni üye kaynağı olsa da Yehova'nın Şahitleri için bu etmen her zaman marjinal bir katkı sağlamaktadır. Amerikan toplumunda mevcut dini topluluklar üzerinde yapılan bir araştırma, Yehova'nın Şahitleri içerisinde yetişen gençlerin yüzde 66'sının yetişkinlikte topluluk üyesi olmadıklarını göstermektedir. (Pew, 2015) Amerikalı dini topluluklar içerisinde en yüksek oranı veren bu durum, Yehova'nın Şahitleri'nin yüksek adanmışlık gerektiren, Aşırı Talepkar Dini Topluluk (High Demand Religious Group) oluşunun sonuçlarından biridir. (Stein, 2017) Bu sonuca etki eden bir diğer faktör Şahitlerin mensuplarını, yaklaşan kıyametin duyuru faaliyetlerine verdiği aciliyetten dolayı çok çocuklu aileler kurmaktan uzak tutan aile politikasıdır. (Gözcü Kulesi, 2000: 20-21; Gözcü Kulesi 2008: 16) Her halükarda Yehova'nın Şahitlerinin, diğer topluluklara nazaran daha geniş bir oranda, adeta birincil ibadet formu olarak değerlendirdikleri tebliğ, onların terminolojisi ile "duyuru faaliyeti" ya da "kapı kapı hizmeti" üzerinden yeni üyelere ulaşmaları beklenir. Nitekim bu varsayım, bizim araştırmamızda da bir ölçüde teyit edilmiştir. Araştırmamıza katılan yirmi bir kişiden sadece üçü anne ve babaları Yehova'nın Şahidi olan bir ailede yetişip vaftiz olarak cemaate katılmışlardır.

Dini toplulukların büyümesini, genişlemesini sağlayan diğer etken olan din değiştirme üzerine zengin bir sosyolojik literatür mevcuttur. Bu alanda yapılan çalışmalar Mahrumiyet ve Sosyal Ağ Kuramları olarak iki ana ekolde toplanmaktadır. 1970'li yıllara kadar din değiştirme sosyolojisi için ana paradigma Mahrumiyet paradigmasıdır. Buna göre kişilerin din değiştirme arayışlarını tetikleyen temel etmen kişinin yaşamında duyumsadığı görece mahrumiyetlerden biridir. Bu yaklaşım bireyin aktif dini arayışını ön plana alır ve yaşamda duyumsadığı mahrumiyetlerden bir ya da birkaçı için rekabet halindeki dini toplulukların ideolojik mesajlarına yönelir. Din değiştirme eylemini açıklayan soru kısaca şu şekilde formüle edilebilir: "Bu inanç ne vaat etmektedir? Bu vaatler en çok hangi kesimlere hitap eder?" (Stark ve Bainbridge 1980) Literatürde bu vaadlere konu mahrumiyetler ekseri 5 tip altında kuramsallaştırılır. Bunlar gelir dağılımı kaynaklı ekonomik, prestij ve statü uygulanımları itibarıyla sosyal, bedensel ya da zihinsel özürlere dair olarak organizmik, toplumsal değerler erozyonunun duyumsanışı olarak ahlaki ve manevi bir tatminsizlik olarak ruhsal mahrumiyetlerdir. (Köse 2004)

4. SOSYAL AĞ KURAMI VE MAHRUMİYET

Ekseri varsayımsal bir doğrultuda formüle edilen yukarıda ifade edilen bu kategoriler, din değiştirme süreçlerini doğrudan ele alan bir dizi öncü saha çalışması üzerinden tartışılmaya başlanmış ve bugün artık klasik haline gelen ikinci yaklaşım olarak sosyal ağ kuramı ortaya çıkmıştır. Buna göre din değiştirme süreçlerinde belirleyici dinamik aday kişilerin duyumsadığı mahrumiyetler değil yeni dini topluluktan kişilerle herhangi bir yakınlık ilişkisinin bulunup bulunmadığıdır. Bu yaklaşımın geliştirilmesinde yapılan birçok araştırmada, yeni dinlere katılımın ekseriyetle, önceden var olan sosyal ilişki ağları üzerinden gerçekleşiyor olduğunun tespit edilmesi etkili olmuştur. Bu doğrultu hesaba katıldığında yani potansiyel yeni üyenin çoğunlukla daha önceden yakın olduğu kişi ya da kişiler barındıran topluluklara dahil olduğu, bu kişilerin ise yeni üyeler için birer köprü vazifesi gördüğünün fark edilmesiyle mahrumiyet etmeni ikincil nitelikte, kimi yorumlara göre tesadüfi bir etmen olarak görülmeye başlanmıştır. (Stark ve Finke 2000) Sosyal Ağ kuramcılarının göre, kişinin mesaja muhatap oluşu ile mesajı kabullenışı arasındaki geçişi sağlayacak olan temel etmen kişiler arasındaki bağın gücüdür. Kısaca formüle edilirse “Din değiştirme nihai olarak kişinin arkadaşlarının kanılarını kabul etmeye başlamasıdır.” Burada artık mesaj ve mahrumiyet arasındaki örtüşme tali konumdadır. Çünkü kişileri cemaatlere katılmaya iten ideolojik çekicilik değil, ideolojileri çekici kılan grup üyeleri ile kurulu bağların düzeyidir. (Stark ve Bainbridge 1980)

Yine de sosyal ağ kuramının her örnekte mahrumiyet kuramının tam karşısında yer almadığını da vurgulamak gerekir. Sosyal Ağ kuramının açıklayıcı gücü iki olguyla desteklenir: Benzer mahrumiyetleri yaşayan geniş bir toplum kesimi bu topluluklara hiçbir zaman meyletmezken, toplulukların mensupları arasında yapılan birçok çalışmada bu mahrumiyetler görece az örnekte teyid edilebilmektedir. Buradan hareketle kimi araştırmacılar mahrumiyet etmeni ile sosyal ağların etkileşimini, iki basamaklı bir model içerisinde açıklamayı tercih ederler. Lofland / Stark” ya da “Süreç Modeli” olarak da adlandırılan bu yaklaşıma göre bir din değiştirme hadisesini belirleyen iki grup etmen ya da koşul söz konusudur. Bunlardan ilki yatkınlaştırıcı (predisposing) koşullar olarak adlandırılır ve din değiştirecek kişinin kişilik, mizaç ve dünya görüşü gibi özelliklerini içerir. İkincil etmen grubu ise söz konusu dini grubun mesajıyla karşılaşmış kişinin başarıyla gruba kazandırılmasını sağlayacak dışsal koşullara dairdir ve durumsal olasılıklar (situational contingencies) olarak adlandırılır. Bunlar din değişimine aracılık edecek kişi ya da cemaatlerin olduğu kadar birey ile bu topluluklar arasındaki ilişkilerin de yapısına dair koşullardır. İlk ve en genel yatkınlaştırıcı koşul ekseriyetle ifadesini geniş topluma karşı din değiştirme eylemi öncesinde beliren hüsrana ya da mahrumiyet duygulanımıdır. Bu kimi zaman toplumla olan yoğun bir gerilim olarak da tanımlanabilir ve bireyin taşıdığı imgesel/ideal durum algısı ile içinde buldukları koşullar arasında deneyimlenen uyumsuzluktan kaynaklıdır. Bir huni şeklinde düşünülen din değiştirme süreci farklı tiplerde mahrumiyet ya da gerilimler yaşayan geniş bir potansiyel üye profilinin dini cemaatlerle etkileşime geçişi ile harekete geçer. Buradan itibaren bu etkileşimin biçim ve yapısı, süreçlere aracılık edecek sosyal bağın niteliği önem kazanır. (Lofland ve Stark 1965)

Bu bağlamda din değiştirme süreçlerine aracılık eden iki tip sosyal bağ ayırt edilebilir. İlki yeni dine giriş sürecini önceleyen, potansiyel üyenin mevcut üyelerden bir ya da birkaçıyla olan yakınlık ilişkisidir. Cemaat üyeleri cemaat dışından akrabalık, komşuluk, iş arkadaşlığı gibi ilişkiler üzerinden yakınlarının kendi dinlerine geçişlerinde aracılık edebilirler. Bu şekilde her bir yeni mensup cemaatine, önceden var olan sosyal ağı üzerinden yeni potansiyel üyelere erişim olanağı verecektir. İkinci tipte ise tebliğ süreci anonim bir biçimde temas kurulan potansiyel üyelerle yakın arkadaşlık ilişkileri kurulması ve cemaatlerle henüz bilişsel geçiş (din değiştirme) gerçekleşmeksizin entegrasyon sağlanması yoluyla işler. Bu ilişki bir tebliğ faaliyeti doğrultusunda sistematik biçimlerde kurulabileceği gibi evlilik, eğitim ya da iş arkadaşlığı bağları ile olanaklı hale gelebilir. (Stark ve Bainbridge 1980) Ancak her halukarda, ister önceden varolan bir yakınlık isterse din değiştirme süreci içerisinde kurulmakta olan bir ilişki üzerinden gerçekleşsin çağdaş dini hareketlerin hemen hepsinde din değiştirme cemaatlerle aktif etkileşim içerisinde, ibadet ve ortak sosyal yaşama iştirak içeren bir süreç neticesinde gerçekleşen bir dönüşüm olarak tasavvur edilmektedir. (Lofland ve Skonovd 1981)

Din değiştirme sosyolojisi literatüründe ekseriyetle görelî, duyumsanan mahrumiyetlere eğilinmiş olsa da mahrumiyet durumlarının; mutlak, nesnel bir kavramsallaştırma üzerinden ele alındığı örnekler de mevcuttur. Nitekim aşırı talepkâr, sekter dini toplulukların ekseriyetle toplumun ekonomik ve statü olarak dezavantajlı kesimlerinden üye kazandıkları gözlemlenmektedir. (Bainbridge 1992: 180, 181) Yehova'nın Şahitleri'nin sınıfsal profilinde birçok araştırmada çalışan sınıflardan, ekseri alt orta ya da üst içi sınıfı içerisinden, mesleki

olarak ise ağırlıklı biçimde düşük vasıflı ofis çalışanların yoğun olduğu tespit edilmiştir. (Holden, 2002: 44) Bizim çalışmamızda ise gelir ve meslek itibarıyla yoğunlaşma, alt gelir grubu, düşük vasıflı çalışan sınıflar çevresinde gözlemlenmektedir. Şahitler arasında sık rastlanılan meslekler, otel personeli, garson, kurye, tekniker, ofis çalışanları gibi düşük vasıflı çalışanlara, (12/21) kuyumcu ustası, elektrikçi ve terziler (4/21) gibi vasıflı zanaat işkollarından çalışanlar eşlik etmektedir. Alt ve alt orta gelir grubu içerisinde sınıflandırabileceğimiz bu meslekler, Kurtuluş cemaatinin sosyo ekonomik profiline rengini vermekte ve Türkiye ortalamasının üzerinde seyretmektedir. Örneğin bizim örnekleminizde yüzde 56'ya tekabül eden düşük vasıflı işçi sınıfı profili, Türkiye genelinde yüzde 18, yüzde 11 olan vasıflı zanaat işkolları ise yüzde 32 olarak saptanmaktadır. (Konda, 2017)

“Büyük toplumdan farklılaşan statü ya da gelir kaynaklı, ekonomik ya da sosyal mahrumiyetler Şahitlere katılım için ne ölçüde belirleyicidir?” sorusunun yanıtı Şahitler arasında yapılan ilk dönem çalışmalarda, gözlemlenen statü farkları ve şahitlerin geniş toplumun değer ve normlarına karşıtlık vaaz eden, güçlü dünyayı inkâr teolojilerinden hareketle önemli bir etmen olarak görülmüştür. Genel olarak dini kimliklerin, daha spesifik olarak dünyevi amaç ve değerleri, statü ve idealleri inkâr eden, alternatif manevi statüler öneren dini cemaatlerin statü mahrumiyeti duygulanımını teskin edici öz genişletim katkısına dair psikoloji literatüründe çok sayıda çalışma mevcuttur. (Başaran 2022) Diğer yandan şahitlerle yapılan çalışmalarda bu etmenlerin tespiti yöntembilimsel anlamda çeşitli zorluklar içermektedir. Her şeyden önce, Yehova'nın Şahitleri cemaatlere katılım ve takip eden süreçler içerisinde pekiştirilen dünya, kendilik ve geniş topluma dair kesin bir kavrayış ile nitelenirler. Bu anlamda “biyografik yeniden oluşturma” (Snow ve Machelek 1983) (Jindra 2014) adını verebileceğimiz, bireyin din değiştirme öncesi duygu ve düşüncelerinin, onu bu sürece yönlendiren arayışlarının dinin Ortodoks beklentileri ile uyumlu hale getirilmesi, açıklamaların olduğu gibi alınmasını zorlaştırmaktadır. Daha genel olarak din değiştirmenin kendisi basitçe bir aidiyet ya da inanç değişikliği beyanının ötesinde, içerisinde geçmişi ve yaşam öyküsünü ifade ederken kullandığı söz dağarcığından, geçmiş deneyimlerinin hatırlanma biçimine kadar önemli içerimleri olan bir “söylem evreni dönüşümü” olarak adlandırılmaktadır. (Snow ve Machelek 1983: 265/269) Bu dönüşümde özellikle sıkı dokulu cemaatler içerisinde üyelerinin düşünüş ve yaşam biçimlerini güçlü bir biçimde denetleyen dinlerden üyelerin dini değişim anlatılarının tek biçimliliği daha önce de tespit edilmiştir. (Jindra, 2014: 90/92)

Bizim çalışmamıza ilave bir zorluk mülakatlarımızın hemen her zaman tetkik idare eden ikinci bir üyenin refakatinde yapılıyor oluşudur. Şüphesiz bu mahrem bir tecrübenin aktarımına cemaatin bir temsilcisinin eşlik etmesi anlamına gelecektir. Bu bağlamda yeni dine ikna sürecini açıklayan etmenler her zaman Şahitlerin makbul din değiştirme anlatısı ile uyumlu bir biçimde (Beckford, 1978) bilişsel bir kavrayış, aşamalı entelektüel bir çabanın nihai sonucu ile tarif edilmiş, diğer dinsel pratiklerle ilgili “anlamsızlık”, “akıl dışı öğretiler”, yahut geniş toplumdaki ahlaki erozyona dair kaygılar gibi cemaatin resmi söylemlerinin çoğu mülakatlarda din değiştirme öncesi deneyimlerin başat motifleri olarak dile getirilmişlerdir. Esasen klasik yazında “ahlaki” ve “manevi mahrumiyetler” tipolojisi (Köse, 2004) içerisinde değerlendirilebilecek bu bilişsel motif din değiştirme anlatılarında yeni dine yönelimin önemli bir dinamiği olarak zikredildiği gibi Yehova'nın Şahidi olmayı da anlamlandıran bir çerçeve sunar. Şahitlerin terminolojisinde onlardan biri olmak “Hakikatte olmak”, “Yehova'yı tanımak” ya da “Yehova'nın arzusunu bilmek” olarak adlandırılır. Tetkik süreci içerisinde aday yeni dine yönelten etmenlerin tartışıldığı her örnekte, katılımcılarca “hakikati öğrenmenin” önemi ve öğretilerin “makul”, “akla yatkın” niteliklerinin etkisi zikredilmiştir. Üyelerce sıklıkla zikredilen bu akla yatkınlık vurgusuna ilave olarak, din değiştirme süreci içerisinde duygusal, mistik deneyimlere vurgu yapan daha genel bir Hristiyan din değiştirme anlatısının da eleştirisi yatar. Bu anlamda dinsel dönüşüm bir ikna süreci, birkaç aydan birkaç yıla kadar yayılabilecek aday öğrencinin Şahitlerin öğretilerini benimseyip içselleştirmesini içeren bir öğrencilik (inceleme) sürecinin sonunda erişilen bir kavrayış olarak düşünülür. Mülakatlarımızdan birinde katılımcı bu boyutu şu şekilde ifade etmiştir:

“Kutsal kitap bir kullanma kılavuzudur. Hangi soruları soracağını yaratıcı bilir ve cevaplarını verir. Duygusal coşku histerik bir şeydir. Bu etkiyi başka dünyevi kitaplar da verebilir ama etkileri çabuk geçer. Anlık kararlar yanıltıcı olabilir. Oysa kutsal kitap bir kullanma kılavuzu olarak zamanla yaşamı değiştirmelidir.” (Erkek, 35, 10 yıldır Yehova'nın Şahidi)

Böyle düşünüldüğünde vaftiz öncesi son bir aşama olarak adayın cemaat önderi ihtiyarlar huzurunda kutsal kitap bilgi ve kavrayışının sınanışı olarak bir sözlü mülakata alınması anlamlıdır. Müzakere adı verilen bu görüşme bir saat kadar sürer ve adayın tetkik sürecinde incelenen temel öğretileri kabulünü ihtiyarlar nezdinde bir kez daha ifade edebilmesi beklenir. (Watchtower, 2019: 184/212)

5. DİN DEĞİŞTİRME KALIPLARI

Acaba din değiştirmenin ekseri süreç öncesi duyumsanmakta olunan bir anlam arayışının harekete geçirdiği bir yönelimin sonucu olarak ifade edilişi, sosyal bağların gücü ile sonradan benimsetilmiş bir akılcılaştırma mıdır? Yoksa söz konusu olan aktif arayışta bir bireyin hakiki yönlendirici etmenlerinin birer ifadesi midir? Bize göre bu soruların yanıtları sosyal ağ kuramının perspektifinden cemaate katılım kalıpları üzerinden üyeleri sınıflandırıp, bu kalıplar içerisinde belirli deneyim ve biyografik unsurların ne ölçüde tekrar ettiklerinin ortaya çıkarılmasıyla verilebilir. Başka şekilde söylersek din değiştirme için “neden?” sorusundan önce “nasıl?” sorusundan yola çıkmak (ağ kuramı) ve farklı yollardan cemaatlere katılan üyelerin geçmiş yaşantılarının mukayesesi ile genel motiflerin yanı sıra bu yollarla koşut özgün motiflerin mevcudiyetini sorunsallaştırmak bu yöntembilimsel engeli aşmamıza yardımcı olabilir. Anahtar etmen bu perspektifte yeni üyenin cemaat içinden cemaate katılımına köprü rolü gören bir failin mevcut olup olmadığı, eğer mevcutsa bu faille olan sosyal bağın gücüdür. Şahitlerle olan görüşmelerimiz bu bağın mevcudiyet ve düzeyi ile alakalı olarak iki farklı din değiştirme motifi, potansiyel üyeyi yeni dine çeken etmenin mevcudiyetini tespit etmektedir.

Bizim araştırmamız özelinde bir şahitin hangi kalıplar üzerinden cemaate kazandırıldığı sorusu sorulduğunda büyük ölçüde sosyal ağ kuramının temel hipotezi doğrulanmaktadır. Görüşme yapılan kişilerin tamamına yakını (19/21) cemaatle daha önceden var olan bir ilişki ağı üzerinden temas kurmaya başlamış, önceden duygusal yakınlıkları olan bu kişiler aracılığıyla duyuruya muhatap olup, onların yönlendirmesiyle toplantılara katılım göstermeye başlamışlardır. Yehova'nın Şahitleri'nin üye kazanma kalıplarının ölçümlendiği diğer çalışmalarla mukayese edildiğinde sosyal ağların bu ölçüde etkili olduğu başka bir örnekleme karşılaşılmamaktadır. Örneğin klasik iki çalışmada, James Beckford'un İngiliz (Beckford 1975), Bryan Wilson'ın Japon (Wilson 1977) şahitleri arasındaki ölçümlerinde sosyal ağın din değiştirmeyi öncelendiği şahitler sırasıyla yüzde 54 ve yüzde 40 olarak tespit edilmiştir. Benzer bir bulgu olarak Belçika (Dobbeleare ve Wilson 1980) ve Kenya (Wilson 1973) cemaatleri üzerine yapılan çalışmalarda ise tersine anonim “kapı kapı” duyuru yöntemi birincil üye kazanma biçimi olarak tespit edilmiştir. Diğer yandan Kanada ve Hollanda'da (Penton 2015) yapılan çalışmalarda ise sosyal ağ etmeni yüzde 80'e kadar çıkmaktadır. Kanada ve Hollanda özelindeki durumu başka şekilde ifade edersek duyuru faaliyetlerinin asli biçimi olarak şahitlerin üzerinde hassasiyetle durdukları ev ve işyerlerine yapılan periyodik ziyaretlerin yeni üyelere erişimdeki payı bu ülkelerde sadece yüzde 20 ile sınırlı görünmektedir. Kurtuluş özelindeki Türkiyeli şahitler için bu duyuru yönteminin etkinliği bu oranın dahi yarısına düşmektedir.

Bizim araştırmamızda, önceden var olan sosyal ilişkiler akrabalık ve arkadaşlık olarak ikiye ayırdığımızda ise şahitlere katılıma köprü vazifesi gören tanış ile olan ilişki çok büyük ölçüde (17/19) kan bağı (akrabalık) olarak belirmektedir. Benzer şekilde arkadaşlık/yakınlık ile akrabalığı ayrı ayrı sınıflandıran Wilson'ın çalışmasında ise sosyal ağ içerisinde akrabalık bağları ile arkadaşlık ilişkileri yüzde 18 ile yüzde 15 gibi birbirlerine çok yakın oranlarda etkili tespit edilmiştir. (Wilson 1977) Kısaca özetlendiğinde Kurtuluş'ta yerleşik Yehova Şahitleri'nden sosyal ağın anonim ilişkiler karşısındaki oranına yakın bir biçimde akrabalık ilişkileri din değişimini belirler gözükmektedir. Böylece örneğimiz bağlamında Türkiyeli bir Yehova'nın Şahidi çok büyük oranda din değiştirmeyi önceleyen bir sosyal ağ üzerinden cemaatlerle temas kurmakta ve yine aynı yüksek oranda bu ağ akrabalık ağlarıyla örtüşmektedir.

Sosyal ağlar içerisinde akrabalık ilişkilerinin belirleyici etkisi bize göre, mahrumiyet etmeninin sağlıklı ölçülmesi üzerinde bilhassa belirleyici bir engeldir. Yehova'nın Şahitleri aile ya da dış topluma yönelik tebliğ faaliyetleri olarak “duyuru işini” yüksek ölçüde vurgulayıp bir ibadet formu haline getirmiş bir dini topluluktur. Diğer yandan Ağ Kuramının din değiştirmeyi, kişilerin önceden var olan yakınlıkları üzerinden bir uyumlulaşma süreci olarak anlamlandıran yaklaşımı akla geldiğinde, kişiler arasındaki yakınlığın gücünün belirleyici etkisini varsaymak yanlış olmayacaktır. Din değiştirme failinin duyuru işine olan adanmışlığıyla birleştiğinde akrabalık bağları din değiştirme sürecini hızlandıracak bu süreç içerisinde din değiştirmekte olan aktörün ön mahrumiyetleri tali etmenler halini alabilecektir. Özellikle akrabalık ağları içerisinde yer alan “önemli ötekiler”, aile üyeleri ya da yakın akrabalar ile olan ilişkiler kimi koşullarda gençlerin dinselleşmesinde dini sosyalizasyon düzeyinde belirleyici olabilecektir. Bu varsayımlardan hareketle çalışmamızda görüştüğümüz şahitler sosyal profillerine daha yakından

bakmazdan önce din değiştirmeye aracılık eden sosyal bağların niteliği itibarıyla üç kategori içerisinde tasnif etmenin faydalı olabileceği düşünülmüştür.²

5.1. Sosyalizasyon, Bağdaştırma ve Öncüler

İlk kategori anne ve babası şahitler olan, aile içi yetiştirilme sonucu vaftiz olarak cemaatlere katılanlardır. Bunlar aile içinde dinen toplumsallaşanlar olarak örneklemimizde küçük bir orana karşılık gelmektedir. (3/21) İkinci kategori, dinen bölünmüş ailelerde, ebeveynlerden biri ya da çekirdek aile dışından önemli ötekileri içeren, örneklemimizde en geniş yer tutan akrabalık ağlarının aracı olduğu din değiştirme vakalarına ayrılmıştır. Biz bu süreci, kişinin din değiştirme failiyle olan güçlü bağlarından hareketle “Bağdaştırma” kategorisi olarak adlandırıyoruz. Bağdaştırma sürecinin etkili olduğu din değiştirme vakaları örneklemimiz içerisinde 14 kişide karşımıza çıkmaktadır. Son olarak sosyal ağ olarak arkadaş ya da meslektaşlar üzerinden görece gevşek sosyal ağların aracı olduğu ve/ ya da herhangi bir tanış olmaksızın tamamıyla anonim ilişkiler üzerinden cemaatle temas kurarak şahitler arasına katılan üçüncü bir topluluk için “öncüler” tabirini kullanıyoruz. Görüşme yapılan 4 kişi bu kategori içerisinde değerlendirilebilir. Bu kişilerden ikisi tamamıyla anonim, kapı kapı duyuru faaliyetleri esnasında cemaatle tanışmış, diğer ikisi ise birlikte çalıştığı iş arkadaşlarının enformel şahitliğiyle cemaatlerle temas kurmuştur.

5.2. Bağdaştırma ve Kadınlar

Akrabalık ağlarının söz konusu olduğu bağdaştırma motifi içerisinde belirgin bir etki toplumsal cinsiyet alanında kendisini göstermektedir. Nitekim 14 üyenin 12’si bir kadın akrabanın fail olduğu bir ilişki ile cemaatlere katılmaya yönelmiştir. Bunlardan 10’unda ise dinen bölünmüş aileler içerisinde anneler din değiştirme faili rolü oynar. Babaların kimi örneklerde boşanma yahut ölüm neticesinde yokluğu (2), kimi örneklerde kuvvetli muhalefeti (1) olsa da çoğunluk örnekte zayıf muhalefet ya da kayıtsızlıkları (6) aile içinde anne üzerinden gençlerin cemaatlere katılmalarını mümkün hale getirmektedir. Anne dışında kalan iki örnekte birinde ablalar, son örnekte ise şahitlere katılan bir annenin çocukları ile birlikte eşini cemaate katılmaya sevk ettiği tespit edilmiştir.

Yehova’nın Şahitleri Kurtuluş cemaatinin yüzde 65’ini kadınlar oluşturmaktadır. Bu oran Yehova’nın Şahitleri üzerine yapılan ve yukarıda sayılan çalışmalarda zikredilen oranlarla uyumludur. (Pew 2015; Nelson 1996) Daha özel olarak, Japonya özelinde Nelson, aile içi dine kazanımın ekseri kadınlardan başladığını, bunu çocukların takip ettiğini bazen eşlerin de dahil olduğunu belirtir. (Nelson 1996: 62) Bu bağlamda Yehova’nın Şahitleri cemaatleri içerisinde kadınların rolü ve etkinlikleri üzerine sadece Wilson’ın Japonya çalışması üzerinde durulmuştur. Wilson 1975 yılında Tokyo’da 379 şahitle gerçekleştirdiği ankette cemaatlerin yaklaşık yüzde 70’inin kadınlardan oluştuğunu tespit etmiştir. Wilson’ın görüştüğü cemaat önderlerine göre kadınların ağırlıklı mevcudiyeti diğer ülkelerin çoğuyla mukayese edildiğinde yüksek bir orandadır ve esasen grubun yaklaşık yarısını oluşturduğunu tahmin ettikleri ev kadınlarının duyuru işindeki yoğun etkinliğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim ev kadınları ağırlıklı olarak duyuru işini gündüz vakitlerinde yapmakta, bu şekilde temas kurdukları kendileri gibi ev kadınlarının katılımı ile cemaat profilinde kadınlar ağırlıklı yer tutmaktadır. Nitekim cemaat jargonunda “kapı kapı” adı verilen anonim ev ve iş yeri ziyaretlerinin mevcut üyelerin toplulukla tanışmada oynadığı oran Wilson’ın anketinde kadınlar özeline yüzde 64, erkekler özeline yüzde 45 olarak ölçülmüştür.

Cemaatler içerisinde kadın üyelerin ağırlıklı temsili Kurtuluş cemaati özelinde de geçerlidir ve cemaat içinden kaynak kişilerin yorumlarına göre Türkiye genelindeki profili gerçekçi bir biçimde yansıtmaktadır. Diğer yandan bizim çalışmamızda, “kapı kapı” benzeri anonim ilişkiler üzerinden cemaatle tanışanların oranı (2/21) oldukça düşüktür. Bu durumun günümüze özgü bir durum olup olmadığı konusunda kesin olmamakla birlikte, fikir verici bir bulgu cemaatlerle bir akraba üzerinden tanışmış olan (12/21) üyelere “Kendilerini Yehova’nın Şahitleri’ne yönlendiren akrabalarının cemaatle ilk nasıl tanıştıkları?” sorulduğunda karşımıza çıkar. Bazı üyeler bu soruya hatırlamadıkları ya da bilmedikleri cevabını vermişlerdir. Ancak soruya yanıt verebilen 9 üyeden sadece 2’si “kapı kapı” yöntemine işaret etmiş, diğer 7 üye annelerinin iş arkadaşları (2), kadın akrabalar (2), kız kardeşleri (2) (kendi teyzeleri) ve yine annelerine (kendi anneannelerine) işaret etmişlerdir. Kısacası akrabalık ağları üzerinden

² Çalışmada bu kategorilerle tasnife Bibby ve Brinkerhoff’un Amerikalı Evanjelik cemaatlerin din değiştirme süreçlerinde misyoner girişimlerin katkısını sosyal ağların rolünü ölçümlemeye kullandıkları socialisation (toplumsallaşma) accomodation (bağdaşım) deprivation (mahrumiyet) tasnifi ilham olmuştur. (Bibby ve Brinkerhoff 1973b)

ilerleyen dine katılım kalıbının ağırlığı bir önceki kuşak için de geçerli görünmekte, geçişe aracılık eden kişi kadın olmakla birlikte din değiştiren kişinin cinsiyeti bu bağlamda önemli bir farklılık yaratmıyor görünmektedir. Kapı kapı yönteminin etkinliği üzerinden bir açıklamanın geçersiz olduğu koşullarda Yehova'nın Şahitleri'nin Türkiyeli cemaatlerinin kadın ağırlıklı cinsiyet kompozisyonu nasıl açıklanabilir?

Genel olarak, farklı kriterlerle yapılan hemen tüm dinsel ölçümlerinde kadınların erkeklere nazaran daha dinsel bir mizaç sergiledikleri bilinmektedir. Buna ilave olarak, yeni dini hareketlerde kadınlar hemen her zaman ağırlıklı bir oran sergiler görünürler. (Nelson 1996). Bu iki boyut bize göre kadın dinselliğinin sosyolojik dinamikleri üzerine olan yazın bağlamında çözümlenebilir. Kadınların erkeklere göre tüm dinsel göstergelerinden (indicators) (farklı düzeylerde olmakla birlikte) daha dinsel oluşları din sosyolojisinin birçok kuram ve modeline kaynaklık etmiş sorunsallarından biridir. Son yıllarda yapılan bir dizi çalışmada aidiyet ve ayinlere katılım boyutlarında cinsiyet farkının en düşük, ancak dinsel beyanı ve dua sıklığı itibarıyla en yüksek oranlara ulaştığı görülmektedir. Kısaca erkekler toplumsal yaşamda bir dini kimlik taşıyıp ayinlere katılımı görece daha istekliken, kendilerini dinsel kişiler olarak tanımlayıp mahrem dua söz konusu olduğunda kadınlarla aralarındaki fark belirgin biçimde açılmaktadır. (Voas, McAndrew, Storm 2013: 271) Boyutlar arası düzey farklılaşması kadın dinselliğinin erkek dinselliğine nazaran daha içsel (intrinsic) boyut taşıması ile alakalandırılabilir. (Allport & Ross, 1967) Nitekim kadın ve erkeklerin dinsel tutumları arasındaki derece farkı özellikle daha mahrem doğaüstü ile günlük etkileşim olarak dua boyutlarında artarken, toplumsal olarak görünürlük ve statü içeren, sosyal itibar ve baskının ön plana çıktığı dışsal (extrinsic) boyutlara işaret eden, ibadetlere katılım ve mensubiyet beyanlarında daralmaktadır. Yehova'nın Şahitleri gibi genel olarak içerisinde faaliyet gösterdikleri toplumların yaygın dini geleneklerinden uzak, katı bir adanmışlık ve dünyadan tecrit vaaz eden dinlere mensubiyetin geniş toplum nazarında itibar yitimi ve damgalanma yaratması kaçınılmazdır. Yehova'nın Şahitleri geniş topluma duyuruya öncelik verdikleri ve onunla etkileşimi dini ve milli bayramlara katılmama, oy kullanmama, kan vermeme ya da almama, şahitler dışı çevre ile yakınlık kurmama gibi uygulamalarla sınırlandırdıkları için (Watchtower 2021a:) kamusal yaşama entegre bireyler için Yehova'nın Şahidi olmak kaçınılmaz biçimde itibar ve sosyal sermaye yitimi sonucu verecektir. Başka şekilde söylersek birey kamusal yaşama ne kadar az entegre, terk etmeleri gereken sosyal ağları ne ölçüde dar ise söz konusu birey o ölçüde, yüksek talepkâr topluluklara katılıma karşı kuvvet oluşturabilecek sosyal bağlardan yoksun görünmektedir.

Bu boyuta dair farkındalık, görüşmeler gerçekleştirdiğimiz kadın üyelerde de gözlemlenmektedir. Kadın üyelere cemaatin ağırlıklı bir oranının kadınlardan oluşuyor oluşunu neye bağladıklarını sorduğumuzda iki yanıt kümesi karşımıza çıkmaktadır. İlk yanıt, kadın görüşmeciler nezdinde kadınların daha duygusal, mahrem ilişkilere daha fazla önem veren kişilik özellikleri olduğu şeklindedir. Çoğunlukla bu duygu/mantık ikiliği çerçevesinde açıklanır. Bir görüşmeci yurtdışında yaşarken ilk dahil olduğu cemaatten tecrübeleri ile bu durumu, kadınlar arası iletişimin gücüne bağlamıştır:

“İlk cemaatimde 5 erkek 45 kadın vardı. Bence bu kadınların duygusal yönleri nedeniyle böyle. Kadınlar daha duygusal, paylaşmayı seviyor. Dinliyorlar seni. Kendilerini de anlatıyorlar. Kadın kadına sohbet daha çok olur. Erkekler daha az dinlerler. Mantıksal hareket ederler” (Kadın, 32, 13 yıldır Yehova'nın Şahidi)

İletişim becerileri ve duygusal paylaşıma olan bu vurgu kadınlar arası iletişim ağlarının dini aktarım gücünü akla getirir. Kimi başka görüşmecilerin biyografilerinde ise bu vurgu sosyal yaşama dönük bir tutumun ifadesi olarak görülür. Kadınların ağırlıklı oranını annesini takiben Şahitlere katılmış bir kadın üye babasının Şahitlere tavrı üzerinden şöyle açıklar.

“Babalar kariyer yapmanı isterler. Anneler ise nazik olmanı, iyi bir insan olmanı önemserler. Annem bizi böyle yetiştirdi. Babam da sonra hakikati görmeye başlamıştı. Ama çevre ne der diye endişelenirdi. Onları da anlamak lazım. Çok sosyal baskı vardı.” (Kadın, 40, 25 yıldır Yehova'nın Şahidi)

Ailelerindeki kadın Şahitlerin aracılığıyla cemaatlerle tanışan, din değiştirme sürecinde anne, teyze ve kız kardeşlerin öncülük ettiği erkek üyelerin babalarının neden kendilerine katılmadığı sorusuna verdikleri yanıtlar da benzerdir. Hemen her üye çevre baskısına işaret ederken, ekseriyetle babaların kariyer ve sosyal yaşam ile ilgili kaygı ve meşguliyetlerine dikkat çekilir. Burada yine çoğu anlatıda karşımıza çıkan ortak motif babaların Şahitlerin dini öğretilerinin kutsal kitapla uyumu ve hakikati açıklama gücü konusunda herhangi bir itiraz

getirmedikleridir. En nihayet babaların direncinin onların cemaat dışı geniş toplumla ilişkilene biçimleriyle alakalı anlaşılmaktadır. Bu yukarıda değinilen geniş toplum nezdinde itibar yitiminin yaratacağı kaçındırıcı etkiye ilave olarak, özellikle Şahit erkeklerde farkındalığına şahit olduğumuz bir diğer çekince, maddi refah arayışı ve iş yaşamında kariyer yapmanın gerekliliğine olan inançlarından kaynaklanmaktadır. Nitekim erkek üyelerin dış dünyaya tebliği ifade eden “duyuru işi” başta olmak üzere toplu ibadetlere ayırdıkları zaman ile iş yaşantısının gereklilikleri arasında duyumsadıkları gerilim tipiktir. Bu durum aşağıda din değiştirme sürecine daha ayrıntılı değineceğimiz Ali (29, 2 yıldır Yehova’nın Şahidi) için, çalıştığı bardaki çalışma düzeni ve sosyal ortamın inançları ile uyumsuzluğu nedeniyle işini terk etmesi ve Şahitlerin aracı oldukları yarı zamanlı işlere geçişi ile uğradığı gelir kaybı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ali için bu süreçte çektiği ekonomik yoksunluk yıpratıcı olmakla birlikte, yeni dini yaşantısındaki samimiyetinin bir ifadesidir. Bir otelde ön büro görevlisi olarak çalışan bir başka erkek üye ise (21, 8 yıldır Yehova’nın Şahidi) çalışma saatlerinin yoğunluğunun duyuru işine yeterince katkı sağlamasına engel olduğunun farkında olduğunu, “teşkilatın da tavsiye ettiği gibi” en yakın zamanda ibadetlere daha fazla zaman ayırabileceği yeni bir işe geçmek istediğini söyler. Bu şekilde, yarı zamanlı esnek işlerde çalışmaları ve duyuru işine olabildiğince fazla vakit ayırabilmeleri, talep edilen üye politikasının özellikle erkek üyeler nezdinde daha fazla duyumsanan bir gerilim konusu olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

5.3 Öncülük ve Toplumsal Entegrasyon

Bireylerin kamusal yaşama entegrasyon düzey ve biçimleri ile din değiştirme süreçlerinin seyri arasındaki ilişki Lofland-Stark modelinin önerdiği önemli dinamiklerden biridir. Nitekim değişim sürecinin ikinci aşaması olarak önerilen, dini grubun mesajıyla muhatap olmuş potansiyel üyelerin başarıyla cemaatlere kazandırılmasını sağlayacak koşullar olarak adlandırılan “durumsal olasılıklar” tam da bu bağlamda açıklayıcı olmaktadır. (Lofland ve Stark 1965) (Stark ve Bainbridge 1980) Bunlar din değişimine aracılık edecek kişi ya da cemaatlerin olduğu kadar birey ile bu topluluklar arasındaki sosyal ilişkilerin de yapısına dair koşullardır. Birçok çalışmada öne çıkan bir koşul kişinin cemaatle karşılaştığı dönemde yaşamında önemli bir dönemeçte oluşu olarak tespit edilir. Bu birçok vakada okul hayatının sonu ile eve dönüş, hastalıkla geçen bir dönemin sonunda iyileşme ve tekrar hayata karışma olduğu gibi, başka bir şehre eğitim ya da iş için taşınma dönemlerine de sıklıkla rastlanılır. Dönemeç noktası olumsuz olarak deneyimlenen bir krizden kaynaklanabileceği gibi (işsiz kalma), sosyal bağların ve eski meşguliyetlerin gevşediği, arayış ve sorunların farkına varıldığı bir özgürleşim, bir fırsat dönemi (mezuniyet) olarak da deneyimlenebilir. Nitekim eski yükümlülükler ve alışkanlıklar ortadan kalkarken yeni meşguliyetler daha olanaklı ve arzulanabilir hale gelmeye başlayacaktır. Hemen bu aşamayı takiben kişinin söz konusu yeni dini cemaatten bir ya da birden fazla kişiyle duygusal bağ (cult affective bonds) kurabilmiş olması gerekmektedir. Birçok araştırmada yeni dini mesaja muhatap olmak ile onu kabul etmek arasındaki geçişi olumlu, duygusal kişilerarası bir bağın sağladığı, değişim sürecinin sıklıkla önceden var olan dostluk ağlarını takip ettiği gözlemlenmiştir. Nihayet kişi grubun bakış açısını kabul etmekte zorlandığı koşullarda da söz konusu bağların gücü dolayısıyla kendisini onu ciddiyetle ele almak zorunda hissedecek ve kendi kişisel gerçeklik inşasının bir parçası kılmaya çaba gösterecektir. Ancak bu bağların çekim gücü her zaman bir diğer koşul, söz konusu bireyin cemaat dışı sosyal yaşama entegrasyon düzeyi ile de bağlantılıdır. Cemaat dışı duygusal bağların (extra cult affective bonds) düzeyi, benzer mizaç ve dinsel arayışta olup, cemaat üyeleri ile duygusal bağlara sahip başkaları için katılım önünde frenleyici bir karşı güç oluşturabilmektedir. Bu haliyle bireyin toplumsal izolasyon düzeyi ile yeni kurulan bağların din değişimine aracılık etme kapasiteleri arasında doğrudan bir olumlu ilişki söz konusudur. Nitekim ekseriyetle kimseyle çok yakın olmayan, kimi zaman birçok tanıdıkları olmakla birlikte kişisel arkadaşına sahip olmayan ya da dini değişimin farkında olan yakınlarıyla bu sürece müdahaleye hakları olduğunu hissetmeyecek ölçüde mesafeli olan kişiler, kolaylıkla din değiştirme sürecini tamamlayarak yeni cemaate katılır görünürler. Bu bağlamda birçok örnekte başka bir şehre taşınma ya da boşanma gibi bireyleri sosyal atomlar haline getiren hadiselerin birçok din değiştirme sürecini önceleyen durumlar olarak ortaya çıkışı, kuramcılar için sosyal ağ kuramının açıklayıcı gücünün ikna edici göstergeleri arasındadır. (Bainbridge 1992) (Kok 2016)

Bizim çalışmamızda görece düşük bir sosyal ağ etkisinin gözlemlendiği, “öncü” kategorisinden mensuplar için de benzer bulgular söz konusudur. Bu kategoride düşünebileceğimiz, herhangi bir akraba ağı üzerinden değil, bir arkadaş ya da anonim duyuru faaliyeti sonucu cemaatle temas kurmuş 4 kişinin tamamı din değiştirme sürecini önceleyen 3 yıl içerisinde aile ve yakın çevresinden ayrılarak yalnız yaşamaya başlamış kişilerdir. İki mensup, biri 18 diğeri 20’li yaşlarının başlarında tek başına İstanbul’a geldiklerinde, tek yakınlık kurdukları birlikte çalıştıkları

iş arkadaşları aracılığıyla cemaatle tanışmış, bu süreçte bu arkadaşlarıyla olan ilişkilerini cemaat içerisine taşımışlardır. Diğer iki mensup ise 20'li yaşlarında İstanbul içerisinde birlikte yaşadıkları ailelerinden ayrılmış, aile üyeleri ile mesafeli, iş dışında çok az sosyal etkileşim içeren bir yaşam tarzı sürdürmekte iken cemaatle temas kurmuşlardır.

Bu durum Ali için iş dışında sosyal yaşama hiç vaktinin olmayışı, iş yerinde ise tek başına çalışıyor oluşunun yarattığı “yalnızlık hissi” olarak ifade edilir. Ali aile evinden ayrılmış yalnız yaşamakta ve ailesi ile çok az temas kurmaktadır. Benzer şekilde 3 yıl kadar önce yalnız yaşamaya başlayan bir diğer öncü Hüseyin (Erkek, 32, 1 yıldır Yehova'nın Şahidi) ise ailesi ile çok az görüşüklerini, günlük yaşantısının büyük kısmını işinin aldığını söylemektedir. Hüseyin aynı zamanda kısa aralıklarla birkaç iş değiştirmiş, çalıştığı işler ekseriyetle gece bekçiliği, kuryelik gibi günün önemli bir kısmını tek başına geçirdiği işler olmuştur. Diğer iki öncü üye, İstanbul'a 18 ve 20'li yaşlarının başlarında tek başlarına çalışmak için gelmiş Halil (Erkek, 64, 46 yıldır Yehova'nın Şahidi) ve Cemil'dir (Erkek, 38, 9 yıldır Yehova'nın Şahidi). İkisi de çalıştıkları işyerindeki ilk arkadaşları aracılığıyla cemaatlere katılmaya başlamışlardır. Özellikle Halil, görüşmemiz esnasında kendisini cemaatle tanıştıranın iş yerinde tanıştığı bir arkadaşı olduğunu, işten arta kalan zamanlarında ibadetlerde ona eşlik ettiğini söyledikten sonra, “İstanbul'da zaten başka da bir yakınım yoktu” diyerek bu sürecin sosyal dinamiklerine dair farkındalığını ifade etmiştir. Kısaca öncü kategorisi içindeki hemen tüm üyelere; yeni dinin duyurusuna muhatap oldukları dönemde sosyal ağların krizde, bireyin sıkı ve özel sosyal ilişkilerinden yoksun durumda olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

6. İki Kalıp ve İki Tip Gerilim

Bu mahrumiyetin klasik ifadesi, Öncülerle olan mülakatlarımızda hemen her zaman Şahitlerin cemaatlerinin sıkı, sevgi dolu, dayanışmacı yapısına olan vurgularında karşımıza çıkmaktadır. Bu doğrultuda katılımcılarla görüşmelerde bu yeni dinde kendilerini en çok etkileyen, Yehova'nın Şahitleri'ne katılıma yönlendiren etmenler konusu açıldığında, anonim ilişkiler üzerinden cemaatlerle tanışan üyelere hemen her örnekte cemaatlerin sıkı dokulu yapısının potansiyel üye üzerindeki etkisi ilk sırada sayılmıştır. Anonim ilişkiler üzerinden cemaatle temas kuran, öncü kategorisinde bir üye olarak 29 yaşında bekâr bir kafe çalışanı olan Ali'nin tecrübeleri üzerinde daha ayrıntılı durmak faydalı olabilir.

Ali üç yıl kadar önce, ebeveynleri arasında “çok fazla kavga ve stres” yaşandığını söylediği aile evinden ayrılmış ve tek başına yaşamaya başlamıştır. Çalıştığı iş yerinde yalnız çalışmaktadır ve yoğun çalışma saatleri dışında hemen hemen hiç sosyal ilişki kurmadığını beyan etmektedir. Bu konuda bir istisna Ali'nin kiliselere olan ziyaretleridir. Küçüklüğünden beri Hristiyanlığa ilgi duyduğunu söyleyen Ali, işten arta kalan vakitlerini İstanbul'daki Katolik kiliselerinin ayınlarına katılarak ve dini yayınlarını takip ederek geçirmektedir. Ancak bu arayıştaki sorun inanç ya da doktrin düzeyinde karşımıza çıkmaz. Ali o dönem, bu kiliselerde birine katılmamış oluşunu şu şekilde açıklar:

“Benimle hiç ilgilenmediler. İbadetlerde kuşatıcılığı onlarda görmedim. Samimiyetle gittim, kimi zaman ağladım ama kimse bana rehberlik vermedi. Birisi beni eğitsin istedim. Ben alçakgönüllü olarak hazırdım ama kimse karşıma çıkmadı benimle ilgilenmek isteyen”. (Erkek, 27, 1 yıldır Yehova'nın Şahidi)

Ali, Yehova'nın Şahitleri'nden çalıştığı iş yerine, duyuru işi için gelen iki kadın şahit (hemşire) yoluyla haberdar olur. Hristiyanlığa ilgisini beyan etmesi üzerine bu kez kendisi ile Kutsal Kitap İncelemesi yapabilecek bir erkek üye ile ikinci ziyaret yapılır. Ali Tetkik sürecinde şaşkıncı ölçüde hızlı ve pürüzsüz ilerler. Öyle ki birinci ayın sonunda, tetkik kitabının incelenmesi henüz tamamlanmadan vaftiz olmayı ve cemaate katılmayı talep eder. Ancak bu talebi, Yehova'nın Şahitlerinin din değiştirme süreç ve biçimine dair doktriner tutumları dolayısıyla kabul görmez. Ali de diğer üyeler gibi inceleme sürecinin sonu ile mülakata girecek ve ancak bundan sonra yeni cemaatinin tam bir üyesi haline gelebilecektir. Ali inceleme süreci üzerine konuşmamızda teşkilatın temel öğretilerinin kutsal kitapla uyumu, birey, toplum ve dünya üzerine anlam ve kavrayış verici nitelikleri üzerinde çok az durmuştur. Öğretilerin ikna ediciliğini açıklamak için ise Şahitler yazınında hiç rastlamadığımız “bütünlük” tabirine başvurur:

“Ben şunu sordum: Bütünlük var mı bu öğretilerde? Sonra fark ettim ki her şey yerli yerine oturmaya başlıyor. Geçmişte sorduğum soruların hepsinin zaten orada olduğunu fark ettim ve teşkilata bıraktım rahatlıkla.”

Diğer yandan “bütünlüğü” tarif etmesini istediğimizde Ali bir kez daha cemaatine döner:

“Kusurlu insanlar olarak bizler varız ama cemaat kusursuz olarak bizim için bütünlüktür. Cemaatimde gözlemediğim samimiyet ve fedakârlığı görünce ben de bu bütünün parçası olabilirim diye düşündüm. Yalnız değilim. Aynı zorlukları kaygıları çekiyoruz”.

Ali'nin tecrübesinde hem tetkik sürecini idare eden üyenin hem de cemaatin bütünüdürün dini değişim sürecinde önemli katkısı vardır:

“Teşkilat der ki kişisel sorunlarla ilgilenin. O (yürütücü) bunu yaptı. Bir ağabey gibi. Bu yolda nasıl yürüyeceğimi öğretti. Bir baba gibi karşılaştığım sorunlarımın kökenlerini anlatıyordu. Daha sonra ibadetlere devam edebilmem için işimden ayrılmam gerekti. Hep beni aradılar (cemaat). Hiç yalnız kalmadım. Çorabım yoktu, kravatım yoktu ikram ettiler.”

Ali vaftiz olduktan hemen sonra yeni dinin duyuru işine ayda 70 saat ayırmayı taahhüt ettiği daimi öncülüğe aday olur. Bu süreçte hayatını kazanabilmesi için çalışacağı yarı zamanlı işlere de cemaat bağları üzerinden erişir. Cemaatlerin kuşatıcı gücüne olan bu yoğun vurgu ile din değişim sürecini önceleyen sosyal izolasyon esasen öncü kategorisi ile sınırlı görünmektedir.

İkinci tip değişim kategorisi, bağdaştırmacı kalıba geldiğimizde biyografik unsurların yanı sıra, din değiştirme süreci ve atfedilen anlamlarda da bir farklılaşma gözlemlenir. Akraba ağlarının aracı olduğu ve kadın faillerin öncülük ettikleri bu kategori içerisinde herhangi bir cemaat anlatısından daha ziyade yeni din ve dış dünya arasındaki gerilim, Yehova'nın Şahitliği inancının kişisel yaşantıyı ıslah edici, kişilik gelişimi ve özdenetime katkısı üzerinden ifade edilmektedir. Bu motifin cemaatler bağlamında ifade edildiğinde “güvenilir bir aile ortamına”, “nezih bir topluluğa” vurgu olarak mülakatlarda karşımıza çıktığı örnekler vardır. Ancak daha yaygın biçim inancın kolaylaştırdığı kişinin muteber, sosyal işlevselliğini destekleyen, kötü alışkanlıklardan uzak bir yaşam tarzına vurgu olarak karşımıza çıkar. Yine bu kalıp içerisinde, ilk kalıptan farklı olarak dine geçiş süreci, hızlı ve pürüzsüz değil, çoğunluk örnekte daha kesintili, zamana yayılan kararsız bir süreç olarak tarif edilir.

Bu bağlamda bir örnek olarak Türkiye’de görevli vaiz olarak hizmet veren³ Kuzey Afrikalı Hasan’ın tecrübesi üzerinde durulabilir. Anne ve babası iki ayrı din içerisinde yetişmiş ancak seküler mizaçlara sahip olan Hasan’ın ailesinden ilkin Katolik olan annesi, göçmen olarak buldukları bir Avrupa ülkesinde cemaate katılır. İlk kutsal kitap incelemesini annesi yapmıştır. Daha sonra annesinin cemaatten bir arkadaşı aracılığıyla tetkiklere devam eder ve diğer kardeşiyle birlikte vaftiz olurlar. Hasan, babasını Müslüman kökenli olmakla birlikte “dinsiz” olarak niteler. Aile içinde farklı dinlere hoşgörülüdür ancak yeni dinin talepkâr boyutlarının çocukların eğitiminin önüne geçmesinden kaygılanmaktadır. Bundan dolayı Hasan ve kardeşleri babalarından gizli ibadetlere katılır ve duyuru işlerine vakit ayırırlar. Çok dinli aile ya da yakın çevre, birçok din değiştirme araştırmasında karşımıza çıkan yaygın bir sosyal bağlamdır. (Kok, 2016: 13,14) Bizim araştırmamızda da özellikle “öncü” kategorisinden kişilerin aile ya da yakın çevrelerinde farklı dinlerden kişilerin mevcudiyeti sık tekrar eden (3/4) bir motiftir. Araştırmalarda sıklıkla teyid edilen ve bizim çalışmamızda da tekrar eden bir diğer sosyal bağlam da din değiştiren kişilerin dinen gevşek, seküler ailelerde yetişmiş olmalarıdır. (Stark ve Finke, 2000: 121) Bu Şahitlerin terminolojisiyle “dünyevi” bir yaşama tekabül eder ve baba özelinde Hasan’ın örneğinden farklı olarak ekseriyetle çocukların dini arayışlarına mesafeli bir kayıtsızlıkta ifadesini bulur. Yine de Hasan’ın babasının yeni dinselliğine olan bakışı yaşamının son yıllarına doğru yumuşamış görünmektedir. Bizim ıslah edici, muteber yaşama olan atfımız burada devreye girer. Aile çevresindeki farklı dini kimlikler Hasan’a göre birer “kültür”den ibarettir. İnançları çok zayıftır ve gerçek hayatlarında dinin yeri yoktur. Oysa “hakikat” ona hayatında çok yardımcı olmuştur:

“Küçüklükten beri hakikat beni korudu. O olmasaydı bilmiyorum nasıl bir kişi olacaktım. Belki şimdi evlenip ayrıldım. Belki başka bir kadından çocuklarım olacaktı. Belki içki, sigara içiyor uyuşturucu kullanıyordum. Bilmiyorum. Ama kendimi biliyorum. Hepimizde kötü adetler var. Ben kendimde onu farkettim ve o yüzden çok minnettarım. Kendimi tanıyorum, kötü niyetler hep var. Hakikat bana çok yardım etti bu konuda.” (Erkek, 37, 20 yıldır Yehova'nın Şahidi)

³Görevli vaizler (özel öncüler olarak da adlandırılır) ayda asgari 130 saat duyuru işine vakit ayırmayı taahhüt eden, temel geçim masrafları için ulusal bürolardan destek alan üyelerdir. (Chryssides 2016: 42)

Babası da yaşamının son yıllarında dinin bu katkısını fark etmiş görünmektedir: “20 yaşındayken bize itiraf etti. Hakikat size yardım etmiş. Benim arkadaşlarımla çocukları kötü şeyler yapıyorlar. Ama sizler böyle değilsiniz.” Hasan’ın 2003 yılında babasının ölümü yeni dinle ilişkisinde ikinci bir etaba geçişin önünü açar. Hasan mühendislik eğitimini tamamlamış ve hayatını kazanmaya yeni başlamaktadır. Babasının kaybı ile “dünyevi” bu meşgaleyi tamamen terk eder ve tüm yaşamını duyuru işine vakfedeceği görevli vazeliğe talip olur.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmamız Kurtuluş Cemaatine sosyal ağ ve din değiştirme kalıpları perspektifinden yaklaşmakla genelde din değiştirme sosyolojisi, özelde Yehova’nın Şahitleri çalışmalarına katkı sağlayabileceğini düşündüğümüz iki olguyu açığa çıkarmaktadır. İlki Kurtuluş cemaati özelinde Türkiyeli Yehova Şahitleri’nin sosyal profilinin oluşumunda akrabalık ağları bağlamında toplumsal cinsiyet etmeninin rolüdür. Farklı düzeylerde ölçümlenmiş olsa da başka araştırmalarda da Yehova’nın Şahitleri’nin ekseri alt ya da alt orta sınıflardan bir üye profiline sahip olduğu, cemaatlerin çoğunluğunun kadınlardan oluştuğu ve hatta cemaatlerin çok daha düşük ama kayda değer oranda sosyal ağlar üzerinden büyüdükleri tespit edilmiştir. Diğer yandan bizim sahamızda akrabalık ağları baskın hale gelmekte, toplumsal cinsiyet etmeni ise kadınların ağırlıklı mevcudiyetinin üzerinde bir düzeyde dini gelişmenin boyutlarına etki eder görünmekte ve kadın üyeler ağırlıklı bir oranda belirleyici din değiştirme faileri olarak belirmektedirler. Yehova’nın Şahitleri tüm dünyada adlarını bir temel ibadet formu olarak tüm üyelerinin katılımını talep ettikleri sistematik ev ve işyeri ziyaretleri ile duyurmuş, “duyuru işi” ya da “kapı kapı” adını verdikleri bu faaliyetlerine verdikleri önem, literatürde istikrarlı büyüüşlerini de açıklayan özgün yönlerinden biri olarak görülmüştür. (Başaran 2022b) Araştırmamız bulguları Türkiye özelinde anonim “duyuru işinin” toplulukların büyüüşünde kayda değer bir katkısı olmadığını, ülkemizde de gözlemlenen çarpıcı büyüme oranlarının ise daha ziyade akrabalık ağları üzerinden faaliyet gösteren kadın üyelerin girişimlerinin bir sonucu olduğunu düşündürmektedir.

Çalışmamızın ortaya çıkardığı ikinci olgu mahrumiyet etmeninin din değiştirme süreçlerine olan etkisi üzerindedir. Biyografik yeniden oluşturma özellikle aşırı talepkâr, sıkı dokulu cemaatlerle tanımlanan dinler özelinde endoktrinasyon düzeyinde kişinin dinsel deneyimlerini tanımlıyor olabilir. Diğer yandan araştırmamız esnasında üyelerin cemaatlere katılımlarını belirleyen sosyal ağların etkisiyle uyumlu bir şekilde farklı gerilim ve gereksinim kümelerinin oluşumu ile yeni dine girişin bu gerilimleri dindirir deneyimleniş gözlemlenmiştir. Bu gereksinimler bir kesim için güçlü sosyal dayanışma ağlarının mahrumiyetinin duyumsandığı, sıkı dokulu bir cemaatin parçası olmanın karşılık geldiği aidiyet arayışı olabilir. Başka bir grup için ise daha kişisel bir gereksinim, zararlı alışkanlıklardan uzak, kişisel işlevselliğin karşılanabildiği öz denetimli bir yaşamı idare gücüdür. İlkinde inancın bilişsel kavranışı cemaatin sağladığı sosyal entegrasyonun karşısında tali bir etmen olarak durmaktadır. İkinci motifte ise cemaatten çok inanç, sosyal entegrasyondan çok kişisel, manevi tatmin ön plana geçmektedir.

Bu sonuçlardan hareketle bu alanda ileriki araştırmalara rehberlik edebilecek soru özellikle kadın üyeler aracılığıyla gerçekleşen din değiştirme tecrübelerinin kişisel gelişim ve ahlâki yaşama dair kaygıların yoğunlaşımı ile bağıntısı üzerine olabilir: Teşkilatın yaygın söyleminin altından özellikle bu kalıp üzerinden gerçekleşen din değiştirme tecrübelerinde işitilir hale gelen bu özgün gerilim ne ölçüde din değiştiren özneye ne ölçüde onu bu sürece yönlendiren ve süreç içerisinde etkin olan faille aittir? Yukarıda değinilen, mülakatların süre ve içeriklerini belirleyen yöntemsel sınırlılıklar nedeniyle bu soruya hali hazırda tatmin edici bir yanıt vermemiz mümkün değildir. Diğer yandan sosyal ağların farklı düzey ve nitelikte etken olduğu din değiştirme kalıpları ile sürece atfedilen anlam ve yeni dinseliliğin tekabül ettiği ihtiyaçlar arasında tespit olunan koşutluklar, din değiştirme sürecini tek bir etmen üzerinden okumanın da yetersizliğini bizlere göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Allport, G. W., & Ross, J. M. (1967). “Personal Religious Orientation and Prejudice” *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432–443. <https://doi.org/10.1037/h0021212>
- Avoidjw.org. (2022) *Service Year Reports*, Elde edilme tarihi: 01 Aralık, 2022, <https://avoidjw.org/service-year-reports/>
- Bainbridged, W. S. (1992) “The Sociology of Conversion”, *Handbook of Religious Conversion*, Newton, M., Religious Education Press, New York

- Başaran, B. (2022a). "Sekülerleşme teorileri merceğinden toplumsal statü." *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 129-142
- Başaran, B. (2022b). "Yehova'nın Şahitleri'nin cemaat yapıları ile ibadet biçimlerinin sosyolojik boyutları." *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13 (1), 897-914
- Beckford, J. A. (1975) *The Trumpet of Prophecy: A Sociological Study of Jehovah's Witnesses*, Basil Blackwell, Oxford
- Beckford, J. A. (1978). "Accounting for Conversion". *The British Journal of Sociology*, 29(2), 249–262. <https://doi.org/10.2307/589892>
- Bibby, R. W., & Brinkerhoff, M. B. (1974a). "When Proselytizing Fails: An Organizational Analysis" *Sociological Analysis*, 35(3), 189–200. <https://doi.org/10.2307/3710649>
- Bibby, R. W., & Brinkerhoff, M. B. (1974b). "Sources of Religious Involvement: Issues for Future Empirical Investigation" *Review of Religious Research*, 15(2), 71–79. <https://doi.org/10.2307/3510236>
- Chaves, M., (2011), *American Religion: Contemporary Trends*, Princeton University Press, New Jersey
- Chrystides, G. D., (2016), *Jehovah's Witnesses: Continuity and Change*, Routledge, London
- Cragun, R. T., & Lawson, R. (2010). "The Secular Transition: The Worldwide Growth of Mormons, Jehovah's Witnesses, and Seventh-day Adventists." *Sociology of Religion*, 71(3), 349–373. <http://www.jstor.org/stable/40961209>
- Creswell, J., (2013), *Nitel Araştırma Yöntemleri: Beş Yaklaşım Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, Siyasal Kitabevi, Ankara
- Dobbelaere, K., & Wilson, B. R. (1980). "Jehovah's Witnesses in a Catholic Country: A Survey of Nine Belgian Congregations" *Archives de Sciences Sociales Des Religions*, 25(50.1), 89–110. <http://www.jstor.org/stable/30125170>
- Gözcü Kulesi (2000, Ağustos 1), "Neden Çocukları Yok?" *Gözcü Kulesi İnceleme Baskısı*, <https://www.jw.org/tr/kutuphane/dergiler/w20000801/Neden-%C3%87ocuklar%C4%B1-Yok/>
- Gözcü Kulesi (2008, Nisan 15), Bu Son Vakitte Evlilik ve Ana Baba Olmak, *Gözcü Kulesi İnceleme Baskısı*, <https://www.jw.org/tr/kutuphane/dergiler/w20080415/Bu-Son-Vakitte-Evlilik-Ve-Ana-Baba-Olmak/>
- Holden, A. (2002), *Jehovah's Witnesses: The Portrait of A Contemporary Religious Movement*, Routledge, London
- Konda (2017) Konda Barometresi, Ekonomik Sınıflar ve Sınıf algısı, Konda Araştırma, İstanbul
- Kok, Naomi (2016) Religious Conversion Compared, Master tezi, Leiden University
- Köse, Ali (2005) Din Değiştirmenin Psikososyolojik Nedenleri, Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, Ensar Neşriyat, İstanbul
- Lofland, J., & Stark, R. (1965). Becoming a World-Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective. *American Sociological Review*, 30(6), 862–875. <https://doi.org/10.2307/2090965>
- Lofland, J., & Skonovd, N. (1981). Conversion Motifs. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 20(4), 373–385. <https://doi.org/10.2307/1386185>
- Nelson, J. E. (1996) Jehovah's Japanese witnesses: Growth conflicts and prospects of a transplanted American new religion, *Japan Christian Review* V.62 <https://nirc.nanzan-u.ac.jp/journal/8/issue/253/article/1752>
- Penton, J. (2015), *Apocalypse Delayed: The Story of Jehovah's Witnesses*, University of Toronto Press, Toronto
- Pew Research Center, 2015, *America's Changing Religious Landscape*, PEW, New York
- Snow, D. A., & Machalek, R. (1983). The Convert as a Social Type. *Sociological Theory*, 1, 259–289. <https://doi.org/10.2307/202053>
- Jindra, I. (2014) *A New Model of Religious Conversion: Beyond Network Theory and Social Constructivism*, Brill Academic Pub, London
- Stark, R., & Bainbridge, W. S. (1980). Networks of Faith: Interpersonal Bonds and Recruitment to Cults and Sects. *American Journal of Sociology*, 85(6), 1376–1395. <http://www.jstor.org/stable/2778383>
- Stark, R., Finke, R. (2000) *Acts of Faith: Explaining the Human Side of Religion*, University of California Press, Los Angeles

- Stein, P., Stein, R. (2017). *Anthropology of Religion Magic and Witchcraft*, Routledge, London
- Ünal, S.T. Akdamar, A. (1983) *Türkiye’de Laiklik İlkesi ve Yehova’nın Şahitleri*, Kule Kitapları, İstanbul
- Voas, D. (2008) “Trumpet sounds retreat: Learning from the Jehovah’s Witnesses”, (Ed. Eileen Barker) *The centrality of religion in social life*, Routledge, s.
- Watchtower Bible and Tract Society of PA, (2012). *Shepherd the Flock of God*, Watchtower Bible and Tract Society of New York, New York
- Watchtower Bible and Tract Society of PA, (2019). *Yehova’nın İsteğini Yerine Getiren Teşkilat*, Watchtower Bible and Tract Society of New York, New York
- Watchtower Bible and Tract Society of PA, (2021a). *Şimdi ve Sonsuza Dek Mutlu Bir Yaşam*, Watchtower Bible and Tract Society of New York, New York
- Watchtower Bible and Tract Society of PA, (2021b). *Yehova’nın Şahitleri’nin 2021 Hizmet Yılı Faaliyet Raporu*, Watchtower Bible and Tract Society of New York, New York
- Wilson, B. R. (1973). Jehovah’s Witnesses in Kenya. *Journal of Religion in Africa*, 5(2), 128–149. <https://doi.org/10.2307/1594759>
- Wilson, B. (1977). Aspects of Kinship and the Rise of Jehovah’s Witnesses in Japan. *Social Compass*, 24(1), 97-120.
- Voas, D., McAndrew, S., Storm, I.,(2013). Modernization and the gender gap in religiosity: Evidence from cross-national European survey, *Köln Z. Soziol* (2013) 65: 259:283

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).